

دانش مخاطرات/ دوره ۱، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۳/ ص ۱۶۹-۱۸۸

تحلیل حقوقی بیمه مخاطرات در تجارت الکترونیکی: با نگاهی به حقوق ایران

محسن صادقی*

عضو هیأت علمی مؤسسه حقوق تطبیقی (دانشکده حقوق و علوم سیاسی) دانشگاه تهران

وحید امینی (vhd.amini@gmail.com)

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

(تاریخ دریافت مقاله ۱۳۹۳/۱۰/۷ - تاریخ پذیرش ۱۳۹۳/۱۱/۲۶)

چکیده

در محیط الکترونیکی مخاطرات مختلفی وجود دارد. مخاطرات تجارت و بازرگانی الکترونیکی از مهم‌ترین مخاطرات فضای مجازی در نظر گرفته می‌شوند. بیمه مخاطرات مذکور، از روش‌های کاهش و مدیریت مخاطرات فضای مجازی به‌شمار می‌رود، اما سؤال اساسی در این زمینه این است که آیا حقوق ایران مقررات و قوانین کافی در این حوزه دارد؟ فرض مقاله حاضر این است که نظام حقوقی ما دارای مقرراتی کلی در این زمینه است، اما ابهام‌هایی نیز در این مورد وجود دارد. مقاله حاضر رویکردی تحلیلی-تطبیقی داشته و از دو بخش تشکیل شده است. در بخش نخست سعی بر این است که مفاهیم اصلی تشریح شده و دلایل اهمیت بیمه تجارت الکترونیکی با توجه به پیشینه آن بررسی شود و در بخش دوم به موانع قانونی و مشکلات مربوط به طراحی بیمه‌های مخاطرات تجارت الکترونیکی پرداخته می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بیمه، بیمه تجارت الکترونیکی، حقوق ایران، مخاطرات محیط مجازی.

مقدمه

در جهان امروز، رایانه‌ها بر همه ابعاد زندگی انسان تأثیر دارند. عناصر اساسی تجارت همچون اطلاعات خصوصی مشتریان، طراحی محصول و اطلاعات حسابداری همه در رایانه‌ها ذخیره شده و این اطلاعات غیرملموس نسبت عظیمی از دارایی شرکت‌ها را شامل می‌شوند [۲۱]. تجارت الکترونیکی ارائه روشی جدید در امور بازرگانی است که می‌تواند هرگونه تعامل مالی و اقتصادی بین اشخاص مختلف را شامل شود. امروزه تجارت الکترونیکی دارای کاربرد گسترده‌ای در جوامع پیشرفته است، اما همانند دیگر شیوه‌های فعالیت‌های تجاری، تجارت الکترونیکی نیز با خطرهای منحصر به خود از جمله حملات ویروسی، خطر هک‌های اینترنتی و اقدامات جاعلان و سارقان در فضای مجازی نام برد. این خطرهای بالقوه موجب تردید اصناف تجاری در استفاده از ابزارهای الکترونیکی برای معاملات خواهد شد. هرچه شرکت‌ها سعی کنند تجارت الکترونیکی خود را توسعه دهند و خدمات و کالاهای خود را به شکل الکترونیکی عرضه و نگهداری کنند، منبعی بالقوه برای حمله‌ها و خطرهای خاص محیط مجازی ایجاد خواهد شد. در دیدگاه حداقلی می‌توان فرض کرد که یک هکر جوان به‌طور تصادفی به سامانه تاجر توجه کرده و برای او ایجاد مزاحمت کند. اما امروزه گروه‌های خرابکار سازمان‌یافته و خبره موجب تقویت خطرهای موجود در فضای مجازی شده‌اند. این خطرهای درک‌شده بر اعتمادپذیری زیرساخت‌های ملی، حفاظت از مالکیت فکری مؤسسات و کشورها، یکپارچگی سرمایه‌گذاری مالی آنها و کنترل هویت اشخاص تأثیرگذار است [۱۵]. با شناسایی و به‌کار بردن فنون امنیتی می‌توان مخاطرات تجارت الکترونیکی را به حداقل رساند، اما در هر حال با توجه به روزآمد بودن فناوری‌ها و فن‌های مورد استفاده در این نوع کسب‌وکار، ضرر و زیان گروهی از فعالان این عرصه اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. به‌عبارت دیگر مدیریت خطرها در اینترنت و تجارت الکترونیکی دربرگیرنده روش‌هایی برای کاهش خطرها و شدت زیان‌های ناشی از آن نیز می‌شود. تعدادی از این روش‌ها شامل استفاده از نرم‌افزارهایی مثل دیوار آتش یا نرم‌افزارهای ضد ویروس و ضد نفوذ است که هرچند موجب کاهش خطرها می‌شوند، آنها را حذف نمی‌کنند، بنابراین برای اینکه مدیریت خطرهای تاجر به‌طرز مناسب‌تری انجام گیرد، استفاده از روش‌های انتقال خطرها در کنار سایر روش‌ها ضرورت دارد [۱۲]. تجارت‌های کنونی استفاده از بیمه به‌عنوان یکی از روش‌های مدیریت مخاطرات امری شناخته‌شده است. متناسب با نیاز و امکانات تاجر، مالک یا هر شخص در معرض خطر، روش‌های مدیریت مخاطرات، متفاوت است. برنامه‌ریزی برای مدیریت خطر قبل از وقوع حادثه، نیازمند تمرکز بر ارتقای امنیت و استفاده از روش‌هایی برای مبارزه با خطر مورد نظر است. ممکن است

برخی از اشخاص فقط این مرحله از مدیریت خطر را کافی بیندارند و با اتخاذ روش‌های پیشگیرانه مطمئن شوند که احتمال وقوع حادثه بسیار کم است و دیگر تمایلی برای استفاده از روش‌هایی که هدفشان مدیریت خطر بعد از وقوع حادثه است نداشته باشند. در تجارت الکترونیکی این اطمینان هیچ وقت حاصل نخواهد شد. خطرهای ناشی از فضای مجازی ماهیتی ناشناخته دارند و روش‌های حمله و نوع خطرها نیز با گذر زمان پیچیده‌تر و متفاوت با گذشته می‌شوند؛ همین ویژگی موجب می‌شود هر آن امنیت سامانه نقض شود و حادثه‌ای روی دهد. بنابراین مدیریت خطر در تجارت الکترونیکی هنگامی موفق است که از ترکیبی از روش‌های مدیریت خطرها بهره گرفته شود. به عبارتی مدیر خطر در تجارت الکترونیکی باید همزمان با ارتقای امنیت سامانه، برای ایجاد حس اعتماد بیشتر در مشتریان، به فکر جبران خسارات احتمالی وارد بر آنان نیز باشد. یکی از روش‌های پرسابقه جبران خسارات، بیمه است. ویژگی‌های زندگی امروزی و خطرهای خاص آن، بیمه را به یکی از نیازهای اجتناب‌ناپذیر عصر حاضر تبدیل کرده است که علاوه بر تأمین آسایش و امنیت فردی، دارای آثار اجتماعی فراوانی است.

روش تحقیق: روش تحقیق این مقاله، روش تحلیلی و مبتنی بر مطالعه کتابخانه‌ای است بدین ترتیب که نویسندگان ضمن مراجعه به منابع مختلف فارسی و انگلیسی مرتبط، به تحلیل جایگاه موضوع در حقوق ایران پرداخته و برای نقد بهتر حقوق کشور، از مطالعه تطبیقی در حقوق آمریکا به عنوان کشوری موفق و پیشرو در این زمینه نیز بهره برده‌اند.

مفهوم «بیمه تجارت الکترونیکی» و تمییز آن از «بیمه الکترونیکی»

مطابق تعریفی فنی، بیمه عملیاتی است که در آن بیمه‌گر افرادی (بیمه‌گزاران) را که در معرض حادثه و خطر خاصی قرار دارند، سازماندهی می‌کند و از محل مبالغی که از جمع حق بیمه‌های دریافتی فراهم شده از بیمه‌گزارانی که این حادثه عملاً برای آن‌ها تحقق می‌یابد رفع خسارت می‌نماید [۹]. براساس این تعریف، افرادی برای خرید پوشش بیمه به بیمه‌گران رجوع می‌کنند که در معرض حادثه و خطری خاص قرار دارند. امروزه خطرهایی که در دنیای سنتی موجب تمایل به خرید بیمه می‌شود، برای بیشتر افراد شناخته شده‌اند. بیمه‌نامه‌های آتش‌سوزی، سرقت، ماشین‌آلات، عمر و بیمه‌های دریایی از بیمه‌نامه‌هایی است که مدت‌هاست در بازار بیمه عرضه می‌شوند، اما نوع فعالیت‌های انسان نیز در گذر زمان تغییر کرده و روش‌های تجاری دستخوش تغییراتی شده است. امروزه تجارت الکترونیکی یکی از عرصه‌های جدید فعالیت تجاری است که اقبال به آن روزبه‌روز بیشتر می‌شود. از وقتی که بیمه‌گران خطرهای تجارت الکترونیکی و نیازهای تجاری خاص را بهتر درک کردند، بیمه‌نامه‌های تجارت الکترونیکی نیز

کامل تر شده‌اند. سازمان‌ها با افزایش وابستگی به دارایی‌ها و اطلاعات خود، در مقابل حملات مکرر و زیانبار ناشی از ارتباط به شبکه‌های رایانه‌ای، آسیب‌پذیرتر می‌شوند. جلوگیری از خسارت در شبکه هرگز کامل نخواهد بود. در حال حاضر استفاده از بیمه تجارت الکترونیکی به‌عنوان بخشی از راه حل کلی امنیت مبادلات اینترنتی مطرح است، اما بیمه تجارت الکترونیکی، «عملیاتی است که به‌موجب آن بیمه‌گر از محل حق بیمه‌های دریافتی، اقدام به سازماندهی و رفع خسارت احتمالی از افرادی می‌کند که در معرض مخاطرات خاص تجارت الکترونیکی قرار دارند».

بیمه تجارت الکترونیکی ممکن است با اصطلاح دیگری به‌نام بیمه الکترونیکی خلط شود با این حال این دو با هم تفاوت بسیار دارند. در بیمه تجارت الکترونیکی چنانکه گفتیم، شرکت بیمه یا بیمه‌گر، مخاطرات موجود در فضای تجارت الکترونیکی را بیمه می‌کند، در حالی که بیمه الکترونیکی یعنی استفاده از فناوری الکترونیکی جدید در بیمه‌ها؛ یعنی بیمه‌ها بدون تغییر ماهوی خاصی، به‌جای تولید و عرضه در قالب سنتی یا کاغذی، به‌صورت الکترونیکی استفاده می‌شوند به تعبیر دیگر، در بیمه الکترونیکی، بیمه‌نامه‌های سابق یا سنتی، بدون تغییر باقی می‌مانند و این نوع فروش، بازاریابی و عرضه بیمه‌نامه است که تحول می‌یابد و به‌صورت الکترونیکی انجام می‌گیرد [۸].

پیشینه بیمه تجارت الکترونیکی

با بیان دلایل اهمیت بیمه‌های مخاطرات در تجارت الکترونیکی این پرسش مطرح می‌شود که آیا قانونگذار در کشورهای مختلف از جمله ایران درصدد قاعده‌مندسازی این نوع بیمه‌ها برآمده است؟ یا قانونگذاران اساساً به این بحث نگاه حقوقی نداشته یا اگر داشته‌اند، همان مقررات سنتی بیمه را برای پوشش محیط الکترونیکی نیز کافی می‌دانسته‌اند؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها، به اختصار به پیشینه بیمه تجارت الکترونیکی در آمریکا (به‌دلیل پیشرو بودن این کشور در این بحث) و ایران می‌پردازیم:

در اواخر دهه ۱۹۹۰ بیمه‌نامه هکر برای اولین بار ایجاد شد [۱۶]. شرکت بیمه لویدز در سال ۱۹۹۸ با پیشرفت و توسعه فناوری اطلاعات در زمینه بیمه اطلاعات و امنیت فضای مجازی فعالیت خود را شروع کرد. به‌مرور زمان بیمه امنیت داده‌ها و اطلاعات یارانه‌ای، تحت نظارت شرکت بیمه لویدز و شرکت انحصاری تامسون به‌عنوان اولین بیمه‌نامه در زمینه مخاطرات سیستم‌های اطلاعاتی عرضه شد. این بیمه‌نامه مواردی چون کلاهبرداری از مشتری، از دست دادن داده‌های سیستم‌های کامپیوتری و برنامه‌های آن، از دست دادن داده‌های الکترونیکی و مدیا، حملات ویروس‌های رایانه‌ای، اخاذی از راه دسترسی به سیستم‌های اطلاعاتی و ایجاد وقفه

در امور تجاری را تحت پوشش قرار می‌داد [۱۸]. آنچه موجب شتاب بیشتر عرضه بیمه‌های فضای مجازی شد حوادثی بود که خسارات زیادی را متوجه تجار و شرکت‌های شاغل در تجارت الکترونیکی کرد. در فوریه سال ۲۰۰۰ حملات هماهنگ داس^۱ بر ضد شرکت‌های بزرگ آمریکایی طرح‌ریزی شد. این حملات مانع عرضه خدمات سایت‌های اینترنتی معروفی همچون آمازون، ای بی، سی، ان، ان، یاهو و زد.دی نت به مدت سه ساعت شد و در حدود ۱/۲ میلیارد دلار خسارت به آنها وارد آورد. از پیامدهای دیگر این حملات کاهش سرعت اینترنت در برخی سایت‌های دیگر تا ۶۰ درصد سرعت عادی بود. اگرچه قبل از سال ۲۰۰۱ نیز شاهد عرضه برخی از انواع بیمه تجارت الکترونیکی و فضای تبادل اطلاعات بودیم، واقعه یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱ نقطه عطفی در تاریخ عرضه بیمه فضای مجازی و امنیت فضای تبادل اطلاعات بود. در سال ۲۰۰۱ و در ماه‌های جولای، سپتامبر و اکتبر سه حمله به فضای مجازی از طریق کرم‌های اینترنتی رد، نیمدا و کلز انجام گرفت. واقعه یازدهم سپتامبر، بعد از رویداد پرل هاربر در سال ۱۹۴۱، بیشترین صدمه را از لحاظ امنیت ملی و اقتصادی به دولت فدرال وارد کرد. در تاریخ آمریکا این اولین باری بود که دولت به تنهایی نمی‌توانست از زیرساخت‌های خود محافظت کند [۲۰]. مجموعه این عوامل، شرکت‌های بیمه‌ای را به فکر عرضه محصولات بیمه‌ای پیشرفته‌تر برای امنیت تجارت الکترونیکی و امنیت فضای تبادل اطلاعات انداخت و همچنین موجب شد چند قانون در ایالات متحده آمریکا وضع شود که الزامات امنیتی را برای شرکت‌های مختلف وضع می‌کرد. قانون هیپا^۲ ۱۹۹۶ در خصوص امنیت و یکپارچگی در نگهداری اطلاعات بیماران و عرضه خدمات درمانی، قانون سیک ۲۰۰۲ در مورد حفظ اطلاعات و مکاتبات الکترونیکی مشتریان مؤسسات مالی، قانون گرام لیچ ۱۹۹۹ در خصوص اعلام سیاست‌های شرکت‌های مالی برای حفظ اطلاعات مشتریان و افزایش امنیت تراکنش‌های الکترونیکی، قانون ساربینز-اکسلی ۲۰۰۲ و قانون ایالتی کالیفرنیا ۲۰۰۲ که در خصوص تضمین امنیت اطلاعات مشتریان و اطلاع رسانی سریع در صورت دسترسی غیرمجاز به داده‌های الکترونیکی است، از جمله این قوانین بودند. بنابراین، جدا از سایر عوامل دخیل در توسعه بیمه تجارت الکترونیکی ترکیب دو عامل افزایش خطرها و الزامات سازگاری با آنها موجب شد شرکت‌ها و اشخاص درگیر در تجارت الکترونیکی به فکر استفاده از بیمه بیفتند [۱۶]. به این ترتیب شرکت‌های بیمه‌ای بیشتری وارد این عرصه شدند و محصولات متنوع‌تری هم در خصوص بیمه فضای مجازی عرضه شد. البته با توجه به متغیر بودن خطرهای موجود در تجارت الکترونیکی این محصولات نیز در سازگاری با این خطرها با گذشت زمان تغییر خواهند کرد.

1. Dos

2. HIPAA: Health Insurance Portability and Accountability Act 1996

مهم‌ترین مسئله در زمینه تنظیم شرایط عمومی بیمه‌نامه در فضای مجازی و تبادل اطلاعات، ایجاد استاندارد به نام ISO 17799 است. این استاندارد امنیت اطلاعات را پایه حفاظت آنها در مقابل محدوده وسیع تهدیدها و دلیل تداوم کاری یک شرکت و به حداقل رساندن خسارت وارده و به حداکثر رساندن دارایی‌های مالی و غیر مالی یک تجارت می‌شمارد. در این استاندارد مواردی به عنوان خط قرمز مشخص شده که رعایت آنها از طرف بیمه‌گزار، برای بیمه کردن تجارت الزامی است. این موارد به قرار زیرند:

- دارا بودن اسناد مکتوب خط مشی امنیت اطلاعات؛
- تضمین امنیت اطلاعات و فضای مجازی؛
- آموزش و تحصیل امنیت اطلاعات؛
- گزارش حوادث امنیتی؛
- پایه‌گذاری و تأسیس طرح مدیریتی تداوم تجاری [۱۰].

به این ترتیب شرکت‌های بیمه بر رعایت و اجرای این استاندارد از سوی بیمه‌گزار تأکید می‌کنند، بدون اینکه در مقررات استاندارد ISO 17799 شرطی مبنی بر الزامی بودن رعایت آن گنجانده شده باشد.

در ایران، سابقه نهاد بیمه به سال ۱۳۱۰ و فعالیت شرکت‌های بیمه‌ای خارجی، و سابقه قانونگذاری بیمه به سال ۱۳۱۶ و تصویب قانون بیمه در ۳۶ ماده باز می‌گردد [۵]، اما سابقه تدوین قوانین در خصوص تجارت الکترونیکی، به قدمت بیمه نیست. اولین قانون مربوط به تجارت الکترونیکی در ایران، به سال ۱۳۸۲ و تصویب قانون تجارت الکترونیکی برمی‌گردد. دیگر قوانین تصویب‌شده در این زمینه عبارتند از قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸، و قوانین مرتبط با حقوق مالکیت فکری، طبق ارجاعی که ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی به این قوانین داده است و آخرین قانون، قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ است. علاوه بر این قوانین، آیین‌نامه‌هایی نیز در زمینه تجارت الکترونیکی تصویب شده است. برخی از این قوانین یا آیین‌نامه‌ها به بحث امنیت در تجارت الکترونیکی پرداخته‌اند؛ از جمله قانون تجارت الکترونیکی، به شناسایی دفترهای خدمات صدور گواهی الکترونیکی، داده پیام و امضای الکترونیکی مطمئن پرداخته است. در ماده ۴ آیین‌نامه نظام بانکداری الکترونیکی نیز آمده است: «بانک مرکزی موظف است با همکاری وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، تمهیدات لازم را جهت تأمین امنیت بانکداری الکترونیکی فراهم آورد. مسئولیت برقراری امنیت بانکداری الکترونیکی براساس استانداردهای بین‌المللی بر عهده بانک مرکزی است. این امر نافی مسئولیت بانک‌ها در خصوص برقراری امنیت بانکداری الکترونیکی نبوده و تبعات ناشی از آن بر عهده بانک‌ها است». در

مصوبات دیگری نیز می‌توان ردپای علاقه‌مندی مجریان قانون به گسترش بیمه تجارت الکترونیکی را مشاهده کرد. مطابق ماده ۹ آیین‌نامه ساماندهی فعالیت و نظارت بر فروشگاه‌های مجازی مصوب ۱۳۸۸/۰۶/۲۱، دارندگان مجوز فروشگاه‌های مجازی ملزم شده‌اند که برای پوشش بیمه‌ای وظایف و مسئولیت‌های خود در قبال مصرف‌کنندگان، براساس مواد ۲ تا ۸ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸ اقدام کنند. ماده ۹ آیین‌نامه ساماندهی فعالیت و نظارت بر فروشگاه‌های مجازی، ضمانت اجرای روشنی ندارد و در عمل نیز، به دلیل نبود کنترل خاص و مناسب بر فروشگاه‌های مجازی، بعید به نظر می‌رسد این ماده قدرت اجرایی لازم را برای الزام فروشگاه‌های مذکور به استفاده از پوشش بیمه‌ای داشته باشد. به علاوه الزام عرضه‌کنندگان کالاها و خدمات به بیمه وظایف و مسئولیت‌های آنها در قبال مصرف‌کنندگان، هرگز در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان تصریح نشده است و از مواد ۲ تا ۸ آن هم استنباط نمی‌شود. معلوم نیست آیین‌نامه ساماندهی چگونه چنین الزامی را به قانون مذکور ربط داده است! همچنین به این سؤال نیز باید پاسخ نداده است که چرا این الزام برای فروشگاه‌های مجازی وجود دارد، ولی درباره فروشگاه‌های غیرمجازی فعال در تجارت الکترونیکی اجرا نمی‌شود [۱]. در خصوص تأمین امنیت فضای تبادل اطلاعات نیز در ایران مقرراتی به تصویب رسیده است. در سال ۱۳۸۲، شورای عالی امنیت فضای تبادل اطلاعات کشور به منظور تدوین نظام ملی امنیت فضای تبادل اطلاعات کشور، بررسی ضوابط نظام‌دهی تحقیقات در حوزه امنیت قضایی تبادل اطلاعات و سیاست‌گذاری، هماهنگی و نظارت بر اجرای سیاست‌های امنیت فضای تبادل اطلاعات کشور با مصوبه هیأت وزیران تشکیل شد. در سال ۱۳۸۷ نیز وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، تصویب‌نامه‌ای با عنوان «سند راهبردی امنیت فضای تولید و تبادل اطلاعات کشور» را به تأیید رییس‌جمهور رساند. در این تصویب‌نامه یکی از راهبردهایی که بر آن تأکید شده تا نهادهای متولی در خصوص آن اقدام کنند، امن‌سازی زیرساخت‌های حیاتی کشور در قبال حملات الکترونیکی است. هرچند امروزه شرکت‌های بیمه دولتی و غیردولتی زیادی در ایران فعال‌اند و قوانین و مقرراتی نیز در خصوص تجارت الکترونیکی به تصویب رسیده است، هیچ کدام از این شرکت‌ها سابقه‌ای در عرضه بیمه‌های مرتبط با فضای مجازی ندارند. نبود کارشناسان متخصص، نداشتن آمار دقیق خسارات واردشده در حوادث تجارت الکترونیکی و در نتیجه دشواری تعیین مقدار حق بیمه، ناآشنایی با ساختار بیمه تجارت الکترونیکی و فضای تبادل اطلاعات و رونق ناچیز تجارت الکترونیکی در ایران می‌تواند از جمله دلایل عدم استقبال از بیمه تجارت الکترونیکی باشد. اکنون به دنبال برخی از حوادث خسارت‌زا در بانکداری الکترونیکی، نیاز به این نوع بیمه توسط متخصصان و متصدیان تجارت الکترونیکی احساس شده است. به دنبال انتشار خبر هک سه میلیون کارت بانکی در

ابتدای سال ۱۳۹۱ و تقاضای بانک مرکزی برای تغییر رمز کارت‌های اینترنتی از سوی مشتریان، موضوع بیمه تجارت الکترونیکی از طرف برخی کارشناسان برای پوشش این گونه خطرها، دوباره مطرح شد؛ هرچند به عقیده بسیاری، به دلیل موانع فنی و حقوقی موجود همچنان راه برای تحقق بیمه تجارت الکترونیکی در ایران ناهموار است.

تحلیل داده‌ها و بحث

مهم‌ترین چالش‌های حقوقی

الف) ابهام در قابلیت بیمه مخاطرات حوزه تجارت الکترونیکی

موضوع عقد بیمه «خطر تحقق حادثه خسارت‌بار» است. خطر موضوع بیمه باید اتفاقی، واقعی و مشروع باشد. در اتفاقی بودن خطرهای بیمه تجارت الکترونیکی شکی وجود ندارد و واقعی بودن خطر نیز در مورد آنها قابل تحقق است. بیشتر خطرهای مربوط به تجارت الکترونیکی برای تحقق نیاز به سوء نیت دارند و به عبارتی اقداماتی مجرمانه‌اند که در قوانین جزایی کشورهای مختلف جرم‌انگاری شده‌اند. بنابراین با توجه به اینکه مسئولیت جزایی قابلیت بیمه شدن ندارد، به طور طبیعی در قلمرو بحث ما نیز قرار نمی‌گیرند. با وجود این، تاجرانی که مورد این حملات و اقدامات قرار می‌گیرند می‌توانند برای جبران زیان‌های واردآمده، اقدام به خرید بیمه‌های اموال کنند. همچنین گروهی از این خطرها مانند انتشار ویروس ممکن است به طور سهوی نیز اتفاق بیفتند و تاجر نفع مشروعی در خریدن بیمه‌های مسئولیت تجارت الکترونیکی در مقابل ادعاهایی داشته باشد که در این موارد علیه او مطرح می‌شود. بنابراین آنچه موجب تردید است دو موضوع است: ۱. آیا بیمه‌گری که اقدام به صدور بیمه‌نامه‌های تمام خطرها به طور سنتی کرده است باید خسارت ناشی از خطرهای فضای مجازی را نیز جبران کند؟ ۲. آیا می‌توان داده‌ها و فایل‌های الکترونیکی را مال، به معنای آنچه در حقوق بیمه به عنوان موضوع بیمه از آن یاد می‌شود، دانست؟ در تعریف موضوع بیمه گفته می‌شود که «نفعی است که شخص متقاضی در تمامی املاک یا اموال شخصی که حق مالکیت و بهره‌مندی از آن را برخوردار بوده یا با قصد استفاده، مونتاز یا نصب کرده است، دارا می‌باشد». بر این اساس برخی شرکت‌های بیمه‌ای بر این ادعا هستند که برنامه‌های رایانه‌ای یا داده‌هایی که به شکل الکترونیکی ذخیره شده‌اند «مال» نیستند و در نتیجه قابلیت بیمه شدن ندارند [۲]. بیمه‌نامه‌های سنتی برای پوشش خطرهای سنتی آتش‌سوزی، سیل و دیگر قوای قهریه طراحی شده‌اند. از آنجا که این بیمه‌نامه‌ها قبل از ظهور اینترنت مرسوم بوده‌اند، خطرهای جدید فضای

مجازی را پوشش نمی‌دهند. همین امر موجب دعاوی پرهزینه‌ای بین بیمه‌گران و بیمه‌گزاران شده است که در این میان بیمه‌گران بر طراحی استثنائات سخت‌تری تأکید دارند. آنها همچنین برای جلوگیری از تحت شمول بیمه قرار گرفتن خسارات اینترنتی، بیمه‌نامه‌های جدیدی عرضه می‌کنند. برای مثال از آنجا که اموال و دارایی‌های اینترنتی الزاماً شکل فیزیکی ندارند، حمله به آنها ممکن است به ایجاد خسارات فیزیکی منجر نشود، از این رو مناقشات فراوانی بین طرفین قرارداد بر سر تعیین مفهوم «دارایی ملموس» و «خسارات فیزیکی» در قراردادهای بیمه به‌وجود آمده است [۱۶]، به‌نحوی که بیمه‌گران خسارات ناشی از تجارت الکترونیکی را خارج از شمول این عناوین می‌دانند و بیمه‌گزاران خلاف آن استدلال می‌کنند. علاوه بر این مشکلات، مسئله دیگر آن است که درحالی که بیشتر بیمه‌نامه‌های مسئولیت عمومی پوشش جهانی ندارند، بسیاری از خسارت‌های ناشی از تجارت الکترونیکی، جنبه بین‌المللی دارند. اگر در بیمه‌نامه یک شرکت، بر پوشش خطر خاصی تصریح شده باشد، شمول این پوشش بر خسارات ناشی از حوادث فرامرزی مورد تردید است. نتیجه آنکه نقص و ناتوانی بیمه‌های سنتی در زمینه پوشش خطرهای تجارت الکترونیکی، نیاز به طراحی و عرضه بیمه‌نامه‌هایی را به‌وجود آورده است که این خطرهای جدید فضای مجازی را نیز بدون تردید پوشش می‌دهند [۱۶].

در این زمینه دادگاه‌های ایالات متحده آمریکا نیز اختلاف کرده‌اند، به‌طوری‌که دادگاه فدرال ایالت ویرجینیا در دعوی شرکت امریکن آنلاین بر علیه شرکت بیمه سنت پائول مرکوری در سال ۲۰۰۲ رأی داده بود که داده‌ها، نرم‌افزارها و سامانه‌های رایانه‌ای از جمله اموال فیزیکی و ملموس نیستند، بنابراین نمی‌توان توسط بیمه‌نامه‌های مسئولیت عمومی سنتی خطرهای تهدیدکننده آنها را که موجب ورود خسارت به بیمه‌گزار می‌شود تحت پوشش قرار داد. در مقابل این رأی در همان سال دادگاه تجدیدنظر نیومکزیکو در دعوی مؤسسه کامپیوتر کرنر علیه شرکت بیمه فاندزفایرمن عنوان کرد: بدون اینکه در این ماجرا تردید قابل ملاحظه‌ای وجود داشته باشد اطلاعات رایانه‌ای مال محسوب می‌شوند؛ و به بیمه‌گر بعد از پذیرش دعوا حق داد که به‌عنوان دفاع، تقصیر بیمه‌گزار را در از دست رفتن داده‌ها به‌علت تعمیر رایانه ثابت کند [۱۳].

در جهت تعیین اینکه آیا پوشش بیمه‌ای سنتی و بیمه‌نامه تهیه‌شده می‌تواند داده‌های الکترونیکی را پوشش دهد یا نه دادگاه‌ها ابتدا به ادبیات به‌کار رفته در آن بیمه‌نامه نگاه می‌کنند. شرکت‌های بیمه اغلب از قیود و شروط یکسان در فرم‌های بیمه‌ای استاندارد استفاده می‌کنند دفتر خدمات بیمه‌ای^۱ برای تنظیم شرایط عمومی بیمه‌نامه‌ها تهیه کرده است استفاده می‌کنند

1. ISO: Insurance Services Office

بنابراین سیاست‌های اداره خدمات بیمه‌ای و رویه‌های این دفتر، مشوقی برای شرکت‌های بیمه‌ای در تنظیم بیمه‌نامه‌های آنها است. ادبیات کنونی و زبان مورد استفاده در بیمه‌نامه‌های تنظیمی اداره خدمات بیمه‌ای به گونه‌ای است که داده‌های الکترونیکی را از پوشش‌های عرضه‌شده مستثنا کرده یا دایره شمول آن را محدود می‌کند. علی‌رغم وضعیت بیمه‌نامه‌های تنظیمی استاندارد، موضوع پوشش داده‌های الکترونیکی و سایر داده‌های نامحسوس به‌طور گسترده‌ای محل بحث و اختلاف باقی مانده است. به همین دلیل همه شرکت‌های بیمه‌گر نیز فرم‌های استاندارد اداره خدمات بیمه‌ای را به کار نمی‌برند [۲۱].

در دنیای تجارت امروزی پوشش‌های بیمه‌ای که داده‌های الکترونیکی و زبان‌های تجارت الکترونیکی را استثنا می‌کنند دیگر کاربردی ندارند، زیرا امروزه مفهوم مال و شکل دارایی تغییر یافته است. بسیاری از بازرگانان، فروشگاه‌های فیزیکی و معاملات رو در روی خود را رها کرده‌اند و فقط به تجارت الکترونیکی مشغول‌اند [۲۱]. به‌تازگی در بیمه‌نامه‌های عرضه‌شده زبان خاصی به کار گرفته شده که در آنها به اینکه آیا مخاطرات تجارت الکترونیکی تحت پوشش قرار می‌گیرند یا نه اشاره شده است. با وجود این، گاهی در تفسیر قراردادهای بیمه‌ای مشکلاتی پیش می‌آید؛ هر چند به پوشش بیمه‌ای برای داده‌های رایانه‌ای یا نرم‌افزارها به‌طور خاص اشاره شده است. این مشکلات ناشی از جدید، ناشناخته و پیش‌بینی‌ناپذیر بودن خطرهای تجارت الکترونیکی است [۱۹]. با وجود این باید گفت که رویه اغلب شرکت‌های بیمه و نیز مواردی که موضوع به دادگاه کشانده شده، نشان می‌دهد که برنامه‌های رایانه‌ای و داده‌های الکترونیکی، جزء اموال منقول محسوب می‌شوند و در نتیجه قابلیت بیمه را دارند، چرا که «دارای ارزش دائمی بوده و در قالب نوار یا وسایل مشابه تجسم مادی پیدا می‌کنند. البته در مقام ارزیابی ارزش قابل بیمه چنین ابزارهایی نباید تنها به قیمت لاشه یا تراشه‌ای که اطلاعات در آن ذخیره شده توجه داشت. بلکه باید قیمت واقعی داده‌های موجود با مراجعه به کارشناس تعیین گردیده و مبنای محاسبه حق بیمه و پوشش بیمه قرار گیرد» [۲]. در صورتی که تجهیزات مورد استفاده در امر فناوری اطلاعات موجب ورود خسارت به مالک یا دارنده آن یا شخص ثالث شود، این بحث که آیا چنین خساراتی را می‌توان تحت پوشش «بیمه مسئولیت» قرار داد یا خیر نیز حل شده است. استدلالی که نویسندگان در این خصوص ذکر کرده‌اند و از همه جهت منطقی به نظر می‌رسد آن است که اگر خسارات، ناشی از نقض وسایل یا بی‌مبالاتی بیمه‌گزار یا کارکنان وی باشد، در هر حال مشمول پوشش بیمه‌ای مسئولیت مدنی قرار می‌گیرد و نوع وسیله یا برنامه‌ای که موجب خسارت شده در اصل صدق پوشش بیمه‌ای تأثیری ندارد. در ایالات متحده آمریکا، با در نظر گرفتن همین آرای قضایی و با عدول تدریجی از آرایه‌ای که در آنها بر غیر قابل

بیمه بودن فناوری اطلاعات حکم شده، بیمه‌نامه‌های تجارت الکترونیکی امروزه به وفور استفاده می‌شوند. رویه بیمه‌ای نیز بر این امر دلالت دارد که در حوزه فضای مجازی، بیمه عمومی تجاری، بیمه اموال، بیمه مسئولیت و بیمه تمامی خطرهای جمله بیمه‌نامه‌هایی است که هیچ منع قانونی یا عملی در صدور آنها وجود ندارد. در مورد پوشش بیمه‌ای مالکیت فکری برای برنامه‌های رایانه‌ای نیز این رویه تثبیت شده که برنامه رایانه‌ای و صدا و تصویر ابتکاری که از جای دیگر تقلید نشده، می‌توانند مشمول حق بر اثر شده و «مال» محسوب شوند [۳]. این تصریح و حمایت، به‌ویژه در مورد بازی‌های رایانه‌ای که تقلید و شبیه‌سازی از آنها وجود دارد، مهم و واجد آثار عملی به‌نظر می‌رسد. در ایران، وجود قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹، مستند مناسبی برای حمایت از این نرم‌افزارها است. البته پوشش بیمه‌ای برای حقوق مالکیت فکری، به خرید بیمه‌نامه مستقل یا تصریح به پوشش در سایر بیمه‌نامه‌ها نیاز دارد، چراکه در عمل بیمه‌نامه اموال یا مسئولیت، این دسته از مخاطرات را شامل نمی‌شود. بیمه تمام مخاطرات، تا زمانی که پوشش حقوق مالکیت فکری از شمول آن مستثنا نشده باشد، شامل نقض این حقوق از سوی اشخاص ثالث می‌شود [۴].

امروزه به‌طور کلی محدودیتی شایان توجه برای شرکت‌های بیمه‌ای از نظر بیمه‌پذیری خطرهای تجارت الکترونیکی وجود ندارد؛ به‌عبارت دیگر، برای بیمه کردن خطرهای شرکت‌های بیمه‌گر اجرای برخی اقدامات امنیتی فنی را از تاجر تقاضا می‌کنند و تعدادی از این بیمه‌گران از ابزارهای حقوقی مانند محدودیت پوشش یا دسترسی جزئی استفاده می‌کنند تا برخی از خطرهای را از دامنه خطرهایی که توسط آنها قابل پوشش نیست خارج کنند. اما شرکت‌های دیگری هستند که می‌توانند بدون استثنا قائل شدن، این خطرهای را پوشش دهند. این تفاوت در عرضه پوشش‌های بیمه‌ای از طرف بیمه‌گران یک منطقه خاکستری^۱ ایجاد می‌کند. خطرهایی که در این ناحیه قرار می‌گیرند این ویژگی را دارند که همه بیمه‌گران با توجه به اختلاف فاحش خطرهای دنیای مجازی با یکدیگر، مایل به بیمه کردن آنها نیستند و تنها بعضی از شرکت‌های بیمه، توانایی و تمایل دارند که برای پوشش دادن زیان‌های ناشی از این خطرهای بیمه‌نامه‌های خاص عرضه کنند [۱۴]. این تفاوت در رویه شرکت‌ها به‌معنای بیمه‌ناپذیری خطرهای حوزه تجارت الکترونیکی نیست و خطرهای این حوزه نیز در صورت دارا بودن ویژگی‌های خطر قابل بیمه همانند خطرهای موجود در دنیای فیزیکی قابلیت بیمه شدن را دارند. برای مثال شرکت بیمه Marsh GmbH یک بسته بیمه‌ای عرضه می‌کند که طبق آن همه خطرهای تجارت

1. Grey Zone

الکترونیکی مثل زیان‌های به‌وجودآمده توسط هکرها و کارمندان تاجر پوشش داده می‌شوند. این بیمه‌نامه همچنین خرابی‌های ناشی از عملکرد نادرست نرم‌افزارها یا سرورها و زیان‌های ناشی از آنها را در بر می‌گیرد. به‌علاوه زیان‌های مورد ادعای شخص ثالث تحت پوشش این بیمه‌نامه‌اند. حتی این بیمه‌نامه کاهش ارزش سهام شرکت در بورس در اثر حملات هکرها به پایگاه الکترونیکی تاجر را نیز جبران می‌کند [۱۴].

در خصوص مستند بیمه‌پذیری خطرهای حوزه تجارت الکترونیکی در حقوق ایران می‌توان به ماده ۴ قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران تمسک جست: در این ماده آمده است: «موضوع بیمه ممکن است مال باشد اعم از عین یا منفعت یا هر حق مالی یا هر نوع مسئولیت حقوقی مشروط بر اینکه بیمه‌گذار نسبت به بقاء آنچه بیمه می‌دهد ذینفع باشد و هم چنین ممکن است بیمه برای حادثه یا خطری باشد که از وقوع آن بیمه‌گذار متضرر می‌گردد». در این ماده بیمه‌پذیری تمام انواع مال پذیرفته شده است و هر چیز که ارزش اقتصادی برای دارنده آن داشته باشد می‌تواند مشمول پوشش بیمه‌ای قرار گیرد؛ به‌علاوه، مسئولیت حقوقی نیز از جمله مواردی است که در این ماده به‌عنوان موضوع بیمه ذکر شده است و با توجه به اینکه مسئولیت افرادی که از معامله با تاجر متضرر می‌شوند غالباً حقوقی است، مشکلی در این خصوص نیز بروز نمی‌یابد.

ب) توقف تجارت الکترونیکی و پوشش بیمه‌ای خسارات ناشی از عدم‌النفع

مخاطراتی که تجارت الکترونیکی را تهدید می‌کنند در بیشتر موارد موجب وقفه در تجارت تاجر می‌شوند و دسترسی او را به شبکه یا سامانه الکترونیکی خود قطع می‌کنند. برای مثال حملات ویروسی منجر به اختلال در سامانه تاجر، موجب تعطیل موقت فعالیت او تا رفع مشکل می‌شوند و در این مدت تاجر از رسیدن به منافع که در صورت نبود مشکل عایدش می‌شد باز می‌ماند. یا هکری که اقدام به ربودن اطلاعات تاجر و جایگزین کردن سامانه تاجر با یک تصویر زمینه مجازی می‌کند، قطع تجارت تاجر تا راه‌اندازی مجدد سامانه را بر او تحمیل می‌کند. خساراتی که تاجر در این مدت متحمل می‌شود از نوع خسارات ناشی از عدم‌النفع است. اما آیا خسارات ناشی از عدم‌النفع قابل بیمه شدن‌اند؟ امروزه اینکه خسارات ناشی از عدم‌النفع مسلم‌الحصول قابلیت مطالبه و بیمه را دارد در حقوق ایران و سایر کشورها پذیرفته شده است. در خصوص تجارت الکترونیکی نیز می‌توان گفت ضرر و زیان ناشی از عدم‌النفع که مسلم‌الحصول است قابلیت بیمه شدن را دارد و ضرر و زیان محتمل‌الحصول که امروزه قابل مطالبه نیست قابلیت بیمه شدن را نیز ندارد. اما شرط اصلی پرداخت خسارت در بیمه عدم‌النفع سنتی، توقف تولید بر اثر خسارت مادی است. خاموش کردن رایانه‌های متصل به

شبکه به دلیل حمله جهانی ویروس نیز، حکم تعطیلی کسب و کار را دارد و می‌توان این مخاطرات را تحت پوشش بیمه عدم‌النفع قرار داد.

امروزه در بسیاری از کشورها بیمه‌های عدم‌النفع صادر می‌شوند، به طوری که در انگلستان بیمه عدم‌النفع آتش‌سوزی، ماشین‌آلات، تجهیزات الکترونیکی، تمام‌خطر نصب و توقف تأسیسات انرژی شهری طراحی شده است. مشکل دیگری که ممکن است در این خصوص ایجاد شود نحوه ارزیابی خسارات ناشی از عدم‌النفع است که حق بیمه نیز باید براساس آن پرداخت شود. اساساً بیمه‌گر برای اینکه بتواند منافع یک بنگاه تولیدی را بیمه عدم‌النفع کند، لازم است که با مراجعه به سوابق و بیان‌های کاری و نیز دفترهای تجاری آن شرکت، پیشینه درآمدی آن را استخراج کند.

به طور خلاصه در مورد تجارت الکترونیکی هم می‌توان گفت با توجه به اینکه درآمد تجار و شرکت‌های تجاری حاصل از معاملات الکترونیکی به صورت روزانه یا ماهانه مشخص است، ارزیابی خسارات وارده ممکن است. پس از مشخص شدن درآمد ماهانه تجار، شرکت‌های بیمه-گر بر همین مبنا بیمه زبان‌های ناشی از توقف تولید را به مدت ۶ یا ۱۲ ماه عرضه می‌کنند. در بیمه عدم‌النفع، مدت زمانی هم به نام «دوره انتظار» منظور می‌شود؛ برای مثال ۱۵ روز، که اگر واحد بیمه‌شده در طی دوره انتظار بازسازی شد و به تولید ادامه داد، بیمه‌گر تعهدی نخواهد داشت؛ ولی چنانچه دوره انتظار طی شد و بازسازی و تعمیرات هنوز ادامه داشت، بیمه‌گر بعد از سپری شدن این مدت برای مدت معینی که تعهد کرده است سود و مخارج ناشی از توقف تولید بیمه‌گذار را جبران می‌کند [۱۷].

از آنجا که روند ارزیابی خطرها و شناسایی مراحل تولید و برآورد خسارت احتمالی و میزان آن نیازمند کار کارشناسی دقیق و مبتنی بر شناخت عوامل و فرایند تولید است و با توجه به آنکه نرخ بیمه نیز تابعی از خسارت و تعداد دفعات خسارت محتمل است، نرخ‌گذاری در این نوع بیمه بسیار مهم و حساس است. محاسبه حق بیمه براساس میزان احتمال وقوع خطر اصلی بیمه‌شده، وضعیت اقتصادی مؤسسه بیمه‌شونده، نحوه ثبت حساب‌های مالی شامل صورت‌های سود و زیان و ترازنامه و روند سوددهی یا زیان‌دهی آن، دوره زمانی و قابلیت جایگزینی خطوط تولید، مقدار سرمایه شرکت بیمه، حد احتمال وقوع خطر عدم‌النفع، سوابق خسارتی بیمه‌گذار و با توجه به وضعیت بیمه‌گذار در دوره انتظار صورت می‌گیرد [۱۵].

ج) ارزیابی مخاطرات تجارت الکترونیکی و تقویم آنها

بیمه‌گران در ارزیابی مخاطرات با توجه به نوع خطری که با آن روبه‌رو هستند کار راحت یا دشواری را پیش رو خواهند داشت. در صورتی که خطر موضوع بیمه دارای سابقه بوده و برای

بیمه‌گر شناخته شده باشد، مانند سایر بیمه‌های سنتی، احتمال وقوع حادثه بررسی و حق بیمه و تعهدات طرفین بر مبنای آن تعیین می‌شود. اما برای گروه دیگر مخاطرات که سابقه‌ای ندارند و بیمه‌گر از ابعاد خسارات ناشی از آنها، نحوه پیشگیری و کاهش احتمال وقوع حادثه اطلاع دقیقی ندارد، بیمه‌گر در قبال این مخاطرات یا به طرق مختلف مسئولیت خود را محدود می‌کند یا آنها را استثنائات بیمه‌نامه قید می‌کند. مهم‌ترین مسئله در ارزیابی این مخاطرات و تقویم آنها بهره گرفتن از کارشناسان خبره و آشنا به علوم رایانه است. در ارزیابی خسارت واردشده، اگر موضوع بیمه دارای ارزش ثابت باشد و بخشی از آن یا همه آن از بین رفته باشد، محاسبه شدت خسارت، دشوار نیست و همانند بیمه‌های سنتی می‌توان آن را با توجه به ارزش مال تعیین کرد. در حقوق ایالات متحده آمریکا، در صورتی که موضوع بیمه از اموال و حقوق با ارزش ثابت نباشد، برای تعیین مقدار خسارت، از تحلیل بر مبنای منفعت از دست‌رفته و خسارات وارد بر دارایی تاجر در طول وقوع حادثه استفاده می‌شود.

د) طرفین قرارداد بیمه

هرکس نمی‌تواند از تأمین بیمه‌ای سود ببرد و با انعقاد قرارداد بیمه، در صورت تحقق خطر موضوع بیمه مبالغی را از بیمه‌گر دریافت کند. تنها افرادی می‌توانند ذی‌نفع قرارداد بیمه قرار گیرند و از پوشش بیمه بهره ببرند که دارای نفع بیمه‌ای باشند. منظور از نفع بیمه‌ای آن است که نفع شخص در آن باشد که حادثه موضوع بیمه تحقق نیابد و در صورت تحقق حادثه ضرری متوجه او شود [۵]. در بیمه‌های تجارت الکترونیکی هم تاجر می‌تواند متحمل خسارت شود و هم مشتری می‌تواند با وقوع حادثه، قربانی خطر شود. برای مثال در نظام بانکی، خطر هک سیستم و خالی کردن حساب‌های مشتریان از موارد خطر مشتری محسوب می‌شود. حال بیمه‌گذاری که بیمه را برای جبران خسارات وارد به خود خریداری کرده است، بی‌شک طرف قرارداد بیمه‌ای محسوب می‌شود. اما در فرضی که به مشتری خسارت وارد شده و بیمه‌گذار نیز حق بیمه را در قیمت نهایی محصول و خدمت منظور داشته است، آیا هم اوست که بیمه‌گذار محسوب می‌شود. به عبارت دیگر در فرضی که بیمه‌گذار طبق قواعد مسئولیت مدنی، مسئول بروز حادثه نیست و عامل سومی موجب ضرر مشتری شده است اما بیمه‌گر خسارات وارد به او را جبران می‌کند، باز هم می‌توان گفت تاجر طرف قرارداد بیمه محسوب می‌شود؟

نکته شایان توجه این است که عقد بیمه می‌تواند توسط نماینده بیمه‌گذار منعقد شود. نمایندگی ممکن است مطابق قواعد عمومی وکالت یا اداره فضولی مال غیر باشد. در صورتی که قرارداد به نمایندگی منعقد شود، قرارداد برای اصیل محسوب شده و حقوق و تکالیف ناشی از

عقد متوجه اصیل خواهد بود (مواد ۵ و ۶ قانون بیمه). این تحلیل را نمی‌توان در فرض ما در خصوص بیمه تجارت الکترونیکی به کار گرفت. چه اینکه بیمه‌گذار خود تکالیف ناشی از بیمه را بر عهده گرفته است و حقوق مربوط به آن متعلق به مشتریان است. در قراردادهای بیمه‌ای ممکن است قرارداد بیمه توسط شخصی که فاقد نفع بیمه است منعقد شود، ولی در این صورت ذی‌نفع عقد بیمه باید شخصی باشد که دارای نفع بیمه‌ای در مورد خطر موضوع بیمه است. در این موارد که در اصطلاح بیمه برای حساب دیگری نامیده می‌شود، بیمه‌گذار متعهد پرداخت حق بیمه خواهد بود، بدون آنکه در صورت وقوع خطر موضوع بیمه، حق دریافت مبلغ و تأمین تعیین‌شده در بیمه‌نامه را داشته باشد. در این صورت تعهدات بیمه‌گر به حساب دیگری قراردادی معتبر و صحیح است و منافاتی با فلسفه وجودی بیمه ندارد، زیرا شخصی از تأمین بیمه سود می‌برد که دارای نفع بیمه‌ای است و بیمه‌گذار فاقد نفع بیمه‌ای تنها تعهدات در مقابل بیمه‌گر را بر عهده می‌گیرد، بدون آنکه حقی بر مبالغ پرداختی توسط بیمه‌گر داشته باشد. این عمل ممکن است به انگیزه اعطای خدمات تجاری مناسب‌تر و جلب مشتری یا هر انگیزه مالی یا عاطفی دیگر باشد [۴]. در همین راستا برخی از پژوهشگران حوزه بیمه فضای مجازی ضمن پیشنهاد شرایط عمومی این‌گونه بیمه‌نامه‌ها، در تعریف طرفین قرارداد بیمه تجارت الکترونیکی آورده‌اند: «طرفین قرارداد بیمه تجارت الکترونیکی عبارتند از شرکت بیمه که عبارت از یک شرکت تجاری می‌باشد و بیمه‌گذار که عبارت از شخص حقیقی یا حقوقی است که قرارداد بیمه را با شرکت منعقد کرده و پرداخت حق بیمه را به ترتیب مندرج در قرارداد تعهد می‌کند. بیمه‌گذار ممکن است اقدام به پوشش بیمه‌ای افرادی نماید که طرف قرارداد بیمه بوده و تنها استفاده‌کننده از سرمایه بیمه در صورت تحقق شرایط مقرر باشند. در بیمه تجارت الکترونیکی این شخص می‌تواند مشتری بیمه‌گذار باشد که در این سند «بیمه‌شده» نامیده می‌شود» [۱۱].

ه) مسئله تعیین حق بیمه‌های تجارت الکترونیکی

عقد بیمه از جمله عقود معوض است؛ یعنی بیمه‌گذار باید در قبال تعهد بیمه‌گر به جبران خسارت احتمالی او عوضی پردازد که این عوض همان حق بیمه است. حق بیمه در عقد بیمه، علت تعهدات بیمه‌گر به‌شمار می‌رود و بیمه‌گر در قبال دریافت حق بیمه، خطر را می‌پذیرد. حق بیمه باید متناسب با خطر باشد و از نظر تجاری نیز مقدار حق بیمه باید به‌نحوی باشد که رضایت مشتریان را نیز فراهم آورد و به بیمه‌گران توان رقابت با یکدیگر را نیز بدهد. با اینکه طرفین باید در مقدار حق بیمه توافق کنند، در عمل، بیمه‌گران آن را تعیین می‌کنند و بیمه‌گزاران ناگزیر از قبول آن هستند. با این حال، به‌علت وجود رقابت آنها نمی‌توانند حق بیمه

را به دلخواه خود تعیین کنند [۶]. به عبارت دیگر، این مبلغ نمی‌تواند در عمل گران باشد، زیرا عوامل بازار خودبه‌خود حداقل ممکن را تحمیل می‌کند، همان‌طور که در قیمت سایر خدمات و کالاها وضع به‌همین صورت است. بنابراین بیمه‌گر باید با ملاحظه آمار و احتمالات و اطلاعات قدیم و جدید خویش، نرخ مناسب برای پوشش بیمه‌ای با شرایط خاص را تعیین کند [۷].

در تجارت الکترونیکی ارزیابی دسته‌ای از مخاطرات به دلیل نداشتن سابقه حتی در کشورهای دیگر، قبل از وقوع نتایج و آثارشان ناممکن، دشوار یا صرفاً بر مبنای حدس و گمان است. برای مثال، شرکت بیمه‌ای که بازرگانان الکترونیکی را در قبال مخاطراتی مانند قفل‌شکنی و «سایر مخاطرات» بیمه می‌کند، ممکن است از ماهیت واقعی «سایر مخاطرات» اطلاعی نداشته باشد. از این‌رو در صورتی که این خطر، کاملاً نادر باشد، مانند اینکه روش جدیدی برای نفوذ ابداع شود که نه ویروس و نه عنوان هک کردن و قفل‌شکنی داشته باشد و در عین حال به بیمه‌گذاران زیادی خسارت وارد کند، احتمال زیان تجاری یا حتی ورشکستگی شرکت بیمه وجود خواهد داشت. برای این دسته از مخاطرات، شرکت‌های بیمه می‌توانند از رویه «پوشش بیمه‌ای محدود» استفاده کنند. در این شیوه، ضمن تعیین حق بیمه مجزا برای مخاطرات ناشناخته، تعهد بیمه‌گر در قبال این خطرها به مبلغ خاصی محدود می‌شود [۷].

تعیین سقف برای تعهدات بیمه‌گر در بیمه‌های سنتی نیز دارای سابقه است. روش‌های تعیین سقف در بیمه‌های سنتی را در مورد بیمه‌های تجارت الکترونیکی نیز می‌توان به‌کار برد. در بیمه‌های اموال که به‌طور معمول قیمت مال موضوع بیمه مشخص است، ممکن است ارزش مال موضوع بیمه بسیار زیاد باشد و بیمه‌گر حاضر به پوشش کامل خطر مال موضوع بیمه نباشد یا گاهی بیمه‌گر برای جلب احتیاط و مراقبت بیشتر بیمه‌گذار به حفظ و نگهداری مال، ترجیح دهد تنها بخشی از قیمت مال را تحت پوشش قرار دهد. اما در بیمه‌های مسئولیت، قیمت اعلامی وجود ندارد و مسئولیت مدنی نیز سقف معینی ندارد و علی‌الاصول نامحدود است و در مواردی ممکن است این مسئولیت بسیار سنگین باشد. در این وضعیت، بیمه‌گر با توجه به محاسبات و تراز مالی و شرایطی که دارد تعهدات خود در جبران خسارت را محدود می‌کند. شورای عالی بیمه در موارد عدیدهای سقف تعهدات شرکت بیمه را تعیین کرده است. این پدیده به‌خصوص در مورد بیمه‌های مسئولیت، امری معمول و عمومی است [۴]. بی‌تردید بیمه‌گذار نیز در خرید بیمه‌نامه‌ای که بیمه‌گر در صدد تحدید مسئولیت خود است محاسباتی را در نظر می‌گیرد. بیمه‌گذار در صدد است مسئولیت یا اموال خود را نزد شرکتی بیمه کند که مبلغ تعلق‌گرفته به او بابت جبران خسارات به اندازه‌ای باشد که توان ادامه فعالیت از او سلب نشود. هرچه سقف لحاظ‌شده توسط بیمه‌گر به انتظارات بیمه‌گذار نزدیک‌تر باشد، امکان انعقاد عقد بیمه بیشتر می‌شود.

تعارض میان علاقه شرکت‌های بیمه به جلب مشتری و در اختیار گرفتن بازار تجارت الکترونیکی از یک طرف و ضرورت سوددهی و صرفه تجاری بیمه‌نامه‌های تجارت الکترونیکی از سوی دیگر نیز مشکلی دیگری در تعیین مقدار حق بیمه است که می‌توان گفت به دلایل زیر در بیمه‌های تجارت الکترونیکی امروزی حل شده است: نخست اینکه، با توسعه بازار حقایق بیشتری آشکار و تجربه‌های بیشتری اندوخته می‌شود؛ دوم اینکه میان مخاطرات موضوع بیمه، سرمایه‌تعهدشده از سوی شرکت بیمه و نرخ حق بیمه ارتباط مستقیمی وجود دارد و در نتیجه به راحتی می‌توان با محاسبه دو معیار اول، ابهام سوم را رفع کرد؛ در نهایت اینکه نسبت میان نرخ حق بیمه و سرمایه (تعهد) بیمه‌گر است که تعیین‌کننده است [۲]. در بیمه‌نامه‌های تجارت الکترونیکی حق بیمه می‌تواند در صورت روشن بودن ارزش مال مورد بیمه، مبلغ معینی باشد. در برخی از شرکت‌ها نیز بسته به نوع پوشش، حق بیمه از پنج یا شش هزار دلار برای یک میلیون دلار پوشش بیمه‌ای (۵ یا ۶ درصد) متغیر است.

نتیجه‌گیری

هرچند مزایای بیمه تجارت الکترونیکی و محرک‌های آن می‌توانند عوامل بسیار مهمی برای بیمه‌گران و متولیان صنعت بیمه در طراحی و استفاده از آن در ایران باشد، نباید ابهامات و چالش‌های استفاده از آن را به فراموشی سپرد. در خصوص چالش‌های حقوقی دو سؤال اصلی مطرح است:

۱. آیا دارایی‌های ناملموس و الکترونیکی را می‌توان موضوع بیمه دانست و آنها را مال، به معنایی که در حقوق بیمه مدنظر بوده و در ماده ۴ قانون بیمه ۱۳۱۶ شرایط آن آمده است شمرد؟

۲. آیا بیمه‌های سنتی تمام خطرهای فضای مجازی را نیز تحت پوشش قرار می‌دهند؟ در کنار اینها قابلیت پوشش بیمه‌ای زیان‌های ناشی از عدم‌النفع تجارت الکترونیکی، تعیین طرفین عقد بیمه و مسئله تعیین حق بیمه‌های مربوط به تجارت الکترونیکی نیز ابهاماتی است که نیاز به توضیح و تبیین دارند.

با وجود ماده ۴ قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران که موضوع بیمه را هر نوع مال، حق مالی یا مسئولیت حقوقی دانسته است، در هر موردی که داده‌های الکترونیکی طبق قانون دارای ارزش اقتصادی باشند یا نقض یا تجاوز به این داده‌ها و حقوقی که برای اشخاص متصور است موجب مسئولیت شمرده شود، آن داده الکترونیکی یا حق مورد بحث می‌تواند موضوع بیمه قرار گیرد. این که مال الکترونیکی یا حق موجود در فضای مجازی، می‌تواند مال موضوع بیمه باشد

به معنای عرضه بیمه‌نامه برای همه اموال و حقوق در تجارت الکترونیکی نیست. به عبارت دیگر هر چند ارزش مورد بحث می‌تواند با تراضی طرفین و با مجوز ماده ۴ مال موضوع بیمه باشد، گاهی خطرهای موجب نقض حق یا موجب حادثه برای بیمه‌گر ناشناخته‌اند یا بیمه‌گر کارشناسانی برای ارزیابی مخاطرات و خسارات وارد بر ارزش مورد بحث در اختیار ندارد یا اینکه احتمال وقوع خطر موجب زیان به قدری زیاد است که با محاسبات بیمه‌ای، بیمه‌گر تمایلی برای عرضه بیمه‌نامه برای آن خطرها ندارد، زیرا صرفه اقتصادی برای او متصور نیست.

در زمینه سؤال دوم نیز باید گفت دادگاه‌هایی که این موضوع در آنها مطرح شده، در خصوص اینکه آیا زیان‌های وارد بر مال موضوع بیمه ناشی از خطرهای فضای مجازی نیز تحت پوشش بیمه‌نامه تمام خطرها قرار می‌گیرند یا نه اختلاف دارند. آنچه در تفسیر بیمه‌نامه مورد توجه قرار می‌گیرد و اهمیت تعیین‌کننده در این موضوع دارد، زبان و ادبیات به کاررفته در بیمه‌نامه‌های تمام خطرها است، هر چند با مطرح شدن خطرهای فضای مجازی امروزه به اینکه این خطرها تحت پوشش بیمه قرار می‌گیرند یا خیر، اشاره می‌شود. با بررسی آثار و احکام قراردادهای بیمه فضای تبادل اطلاعات می‌توان دید که اصول بیمه‌ای پذیرفته شده در بیمه‌های سنتی در این نوع بیمه‌ها نیز جاری است. به طوری که در قانون بیمه ۱۳۱۶ ایران می‌توان بیشتر احکام و آثار مندرج در بیمه‌نامه‌های فضای مجازی را یافت. بنابراین برای طراحی و استفاده از بیمه‌های تجارت الکترونیکی در کشور، نیاز به وجود قانون بیمه‌ای مجزا احساس نمی‌شود، کما اینکه در هیچ کشوری قانون بیمه مستقلی برای این حوزه تدوین نشده است. در کشورهایی که شرکت‌های بیمه‌گر در خصوص فضای تبادل اطلاعات اقدام به عرضه بیمه‌نامه‌های مختلفی کرده‌اند، این شرایط عمومی بیمه‌نامه‌های تنظیم شده مختص این فضا است که منتج به تنظیم قواعد و ویژگی‌های مربوط به تجارت الکترونیکی و بیمه در قالب بیمه فضای تبادل اطلاعات شده است. در کشورهای فعال در زمینه تجارت الکترونیکی، هر چند قانون بیمه‌ای به نام بیمه مخاطرات تجارت الکترونیکی یا قانون بیمه فضای تبادل اطلاعات وجود ندارد، قوانین زیادی در این کشورها تدوین شده است که الزامات فنی و امنیتی متفاوتی را به اشخاص فعال در حوزه تجارت الکترونیکی تحمیل کرده‌اند.

منابع

[۱].السان، مصطفی (۱۳۹۱). حقوق تجارت الکترونیکی، انتشارات سمت، تهران: ۹۷-۹۸.

- [۲]. السان، مصطفی (۱۳۸۸). «معرفی بیمه امنیت فضای تبادل اطلاعات»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس حوادث و آسیب‌پذیری‌های امنیت فضای تبادل اطلاعات، انتشارات مرکز تحقیقات مخابرات ایران، تهران: ۱۱۶-۱۱۱.
- [۳]. السان، مصطفی (۱۳۸۶). طرح پژوهشی ایجاد بیمه افتا در کشور با تأکید بر جنبه‌های حقوقی، اقتصادی، تجاری و مطالعات بازار، پژوهشکده امنیت ارتباطات و فناوری اطلاعات، تهران: ۴۳.
- [۴]. بابایی، ایرج، حقوق بیمه (۱۳۸۸). انتشارات سمت، تهران: ۱۲۴-۱۰.
- [۵]. جلالی لواسانی، احسان؛ اسدالله زاده بالی، میررستم (۱۳۸۹)، «بیمه عدم‌النفع و عوامل مؤثر بر تقاضای آن»، تازه‌های جهان بیمه، شماره‌های ۱۴۱-۱۴۰، تهران: ۲۳-۲۲.
- [۶]. خروشی، عبدالعظیم (۱۳۹۰). حقوق بیمه: تعهدات در بیمه‌های غرامت، مجمع علمی فرهنگی مجد، تهران، صص. ۱۱۶-۱۱۵.
- [۷]. صادقی نشاط، امیر (۱۳۹۱). حقوق بیمه دریایی، نشر میزان، تهران، ۱۳۹۱: ۱۲۵.
- [۸]. عالیخانی، علی؛ بهرامی، امیر (۱۳۸۶). «بررسی و شناسایی موانع پیاده‌سازی بیمه الکترونیکی در صنعت بیمه ایران و ارائه راهکارهای مناسب»، فصلنامه صنعت بیمه، سال ۲۲، ش. ۲، تهران ۱۳۸۶: ۲۹.
- [۹]. گودرزی، حجت‌الله؛ فلاح شمس، میرفیض (۱۳۸۸). اصول قراردادهای بیمه: ۱۰.
- [۱۰]. کلانتری، رضا و (۱۳۸۷). طرح پژوهشی بررسی و شناخت نظام بیمه‌ای حمایت‌کننده افتا، پژوهشکده امنیت ارتباطات و فناوری اطلاعات، تهران: ۴۱.
- [۱۱]. کلانتری، رضا؛ سجادی، سیدهادی (۱۳۹۰). «نقش بیمه در توسعه اعتماد به خدمات تجارت الکترونیکی»، مجموعه مقالات توسعه امنیت و اعتماد در تجارت الکترونیکی، مؤسسه انتشاراتی طوبی، اصفهان: ۱۹۹.
- [12]. Bolot, Jean and Lelarge, Marc (2009), "Cyber Insurance as an Incentive for Internet Security", Springer **Science + Business Media**, 2009, p.1.
- [13]. Gass, Ronald C& Sunnu, Wesley H& Gould, Jason H& Titus, Kevin A and Strain, Jason (2003) , "Recent Development in E-commerce", **Tort Trial and Insurance Practice Law Journal**, (38:2), pp. 236-267.
- [14]. Grzebiela, Torsten (2002), "Insurability of Electronic Commerce Risks", **Proceedings of the 35th Hawaii International Conference on System Sciences**, pp. 5-7.

-
- [15]. Johnson, Eric M (2009), “Managing Information Risk and the Economics of Security”, **Center for Digital Strategies**, Tuck School of Business, Dartmouth College, pp. 1-2.
- [16]. Majuca, Ruperto P& Yurcik, William and Kesan, Jay P (2006), “The Evolution of Cyber insurance”, **National Center for Super Computing Applications (NCSA)**, University of Illinois at Urbana-Champaign USA, p. 4-6.
- [17]. Rossi, Michael (2000), First-Party E-Commerce risks, at: <http://www.irmi.com/Expert/Articles/2000/Rossi06.aspx>, Last Visited: 2015/01/27.
- [18]. **SIFT Special Publication** (2006), “The Economic Viability of Cyber Insurance: Seeking Finance in IT Security”, Version: 1, Australia, p. 16.
- [19]. Sunnu Wesley H& Rowen, Hilary N& Titus, Kevin & Swartz, Janathan and Zarate, Katherine (2006), “Recent Development in E-commerce Law”, **Tort Trial and Insurance Practice Law Journal**, (39:2), p. 2.
- [20]. Vatis, Michael (2002), “Cyber Attack: Protecting America’s Security against Digital Threats”, **ESDP**, p. 3.
- [21]. Willis, Amy R (2010), “Business Insurance: First-Party Commercial Property Insurance and the Physical Damage Requirement in a Computer-Dominated World”, **Florida State University Law Review**, Volume 37, Number 4, pp. 1003-1005.